

12 MART (1971) DÖNEMİNDE MUHALİF BİR DERGİ: ORTAM**Ayla ACAR *****Öz**

Siyasi tarihimizde demokrasinin kesintiye uğratıldığı 'ara rejim' olarak yerini alan 12 Mart (1971) dönemi, başta düşünce ve basın özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir dönemdir. Birçok gazeteci, yazar ve aydının tutuklandığı, gazetelerin kapatıldığı, kitapların toplatıldığı, yayın yasaklarının getirildiği bu dönemde Ortam dergisi, muhalif bir ses olarak ayakta kalma mücadelesi vermiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan kısa bir süre sonra haftalık bir dergi olarak yayın hayatına başlayan Ortam, 1971 yılının nisan ve kasım ayları arasında toplam 23 sayı yayımlanmıştır. Günlük, büyük gazetelerin ardından yüksek tirajıyla geniş bir okur kitlesine ulaşan dergide Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi akademisyenlerin yanı sıra, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Nimet Arzık, Nadir Nadi, Sadun Tanju, Refik Erduran gibi o dönemin olduğu kadar günümüzün de önemli gazetecileri/yazarları görev almıştır. Aydın Engin, Osman Ulagay ve Uğur Mumcu ise profesyonel gazeteciliğe Ortam'da başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı, Ortam dergisinin 12 Mart dönemindeki muhalif duruşunu ortaya koymaktır. Ortam'ın yayımlanmış toplam 23 sayısının, tekil tarama yöntemiyle nitel içerik analizi yapılmış ve derginin yazı işleri müdürlerinden Aydın Engin'le görüşülmüştür. 'Partilerüstü Hükümet' ve 'Reform Hükümeti' olma iddiasıyla göreve gelen Nihat Erim Kabinesinin uygulamalarına, başta anayasa değişikliği olmak üzere karşı çıkan; günlük basının ayrıntılı yer vermediği dönemin siyasi duruşmalarına sayfalarını ayıran; işçi haklarını, temel hak ve özgürlükleri savunan Ortam'ın, demokrasiden yana bir duruş sergilediği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: 12 Mart dönemi, 12 Mart Muhtırası, Ortam/Yeni Ortam Dergisi

Abstract: A Review in Opposition in the Period 12th March (1971): Ortam

The 12th March (1971) period which has been characterized as an 'interim regime' in our political history, is a phase in which basic human rights, such as freedom of thought and freedom of the press were put under restraint. The Ortam review struggled to survive as a 'dissident voice' during this period in which a large number of writers and intellectuals had been arrested and many newspapers, periodicals and books had been censored. Starting its publication life right after the military intervention on March 12, as a weekly review, Ortam published 23 issues between April and November of 1971. The review had a high circulation which was close to those of popular daily newspapers. Many academics such as Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu and many important journalists/writers like İlhami Soysal, Ali Sirmen, Uğur Mumcu, Nimet Arzık, Nadir Nadi, Sadun Tanju, Refik Erduran wrote for the review. Aydın Engin, Osman Ulagay and Uğur Mumcu also started their journalism careers with the Ortam review. The main objective of this work is to portray the opposing stance of Ortam during the 12 March period. The 23 issues of the review have been 'qualitatively' content analyzed by the single screening method and Aydın Engin, the chief editor of Ortam, has been interviewed. With its position against the operations - especially the constitutional amendments- of the Nihat Erim government, which had taken office with the promise of being a 'Supra-political Forces Government' and 'A Government of Reformation' and with its pages reserved to the political trials which had been ignored by the popular daily newspapers and with its support on workers' rights, on basic human rights and freedoms, we can clearly observe that Ortam possessed a pro-democracy view.

Key Words: The Period March 12th, military intervention 12th March 1971, Ortam/Yeni Ortam review

GİRİŞ

12 Mart Muhtırası'nın ardından siyasi tarihimize 'ara rejim' olarak yerini alan bir döneme girilmiştir. Parlamento feshedilmemiş, genel seçimlere gidilmeden 'partilerüstü' bir hükümet oluşturularak, anayasal değişikliklerle baskı rejiminin koşulları sağlanmıştır. 'Millî Kabine', 'Reform Hükümeti' adı altında oluşturulan 'partilerüstü teknokrat kabine'den, Süleyman Demirel Hükümetinin gerçekleştiremediği reformları gerçekleştirmesi beklenmektedir. Ancak, beklenen reformlar bir türlü gerçekleşmediği gibi; 'gerekirse özgürlüklerin üzerine şal da örteriz' düşüncesinde olan Nihat Erim, Başbakan olduktan sonra 'Kafalara balyoz gibi' inmekten söz etmiştir.

12 Mart dönemi, başta düşünce ve basın özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir dönemdir. Birçok gazeteci, yazar ve aydının tutuklandığı, gazetelerin kapatıldığı, kitapların toplatıldığı, yayın yasaklarının getirildiği bu dönemde basın büyük baskılara maruz kalmıştır.

Sıkıyönetim makamlarınca 39 kez süreli/süresiz gazete kapatma cezası uygulanmıştır. O dönemde daha önce kararlaştırıldığı üzere İstanbul'da toplanan Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun 11. Kongresi'nde basın ve ifade özgürlüğünün korunması için Türk makamlarına çağrıda bulunulmuştur (Kabacalı: 1999, s.307).

12 Mart Muhtırası'ndan önce yayımlanmasına karar verilen *Ortam*'in okuyucusuyla buluşması, Muhtıra sonrasındaki günlere denk gelmiştir. Gazeteci Kemal Bisalman, bir haber dergisi çıkartmak istemektedir. Bir dönemin Akis, Kim gibi dergileri artık yoktur. Derginin yazı işleri müdürlerinden Aydın Engin, 'utangaç faşizm' olarak adlandırdığı o günlerde böylesi bir kararın alınmasını siyaseten 'cesur' bulmaktadır. Muhtıranın ardından, birçok derginin kapatıldığı bir dönemde *Ortam*, önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Dönemin Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapısı

27 Mayıs 1960 sonrasında başlayan koalisyon hükümetleri dönemi 1965 yılında sona erdi.

1965 seçimleri, yüzde 53 oy patlamasıyla Adalet Partisi'ni (AP) tek başına iktidara getirdi. AP ile birlikte Türkiye İşçi Partisi de (TİP) 15 milletvekiliyle Meclis'e girdi. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise seçimden büyük bir yıkımla çıktı.

Cem Eroğul, Türkiye'de 1965-1971 dönemi, ülke tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşılan dönem olarak görmektedir. 1961 Anayasası'nın sivil toplumda türlü yeşermelere olanak sağlamasından ötürü, gerek sağda, gerekse solda siyasi güçlerin aşağıdan yukarıya doğru, o zamana dek görülmeyen ölçüde gelişme kaydettiklerini belirten Eroğul, 1961 Anayasası'nı şöyle değerlendirmektedir:

Temel hakları güvenceye bağlamak, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak ve nihayet siyasal partileri Anayasa güvencesine almak suretiyle devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda o güne dek Türkiye'de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır (145-147).

1969 seçimlerine gelindiğinde ise Türkiye'de de dünyayı sarsan değişim fırtınası esmeye başlamıştı. Dünya 50'lerin soğuk kış uykusundan 1968 baharında uyanmıştı (Birand, Dündar, Çaplı, 2008:151). Türkiye'de 1960'larda başlayan örgütlü gençlik hareketleri, 1960'ların sonlarında giderek arttı. Üniversitelerde boykot eylemleri sıkça boy göstermeye başladı. "Bağımsız Türkiye" sloganıyla Amerikan emperyalizmini hedef alan devrimci / sol gençlik hareketlerine karşı, sağ kesimde de örgütlenmeler başladı.

1969 yılının ilk günlerinde rektörü ziyaret için ODTÜ'ye gelen ABD Büyükelçisi Commer'in arabası, öğrenciler tarafından yakıldı. Amerikan Altıncı Filosu'nu protesto için İstanbul/Taksim'de toplanan 30 bin kişi, sağcı grupların saldırısına uğradı. Bu saldırının sonucunda iki kişi öldü, 114 kişi yaralandı. 16 Ocak 1969 günü, tarihe 'Kanlı Pazar' olarak geçti.

3 Mayıs günü Yargıtay Başkanının Ankara'da Maltepe Camii'ndeki cenaze töreninde yaşananlar ise CHP Genel Başkanı İsmet İnönü

tarafından "İkinci bir 31 Mart olayı" olarak değerlendirildi (Birand, Dündar, Çaplı, 2008:162).

1970 yılına ise 15-16 Haziran işçi eylemi damgasını vurdu. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (DİSK) bağlı işçilerin, sendikalar yasasına karşı 15-16 Haziran günü İstanbul'da düzenledikleri eylem kanlı bitti. Biri polis dört kişi ölürken yüzden fazla yaralı vardı. Feroz Ahmad, "Bu olay, gösteriyi 'devrim provası' olarak betimleyen rejim için bardağı taşıran son damla oldu" derken (174); Doğan Özgüden de bu olayın ardından ilan edilen sıkıyönetimin, yaklaşan askeri darbenin habercisi olduğunu belirtmektedir (493). Çağlar Keyder ise bu yığınsal işçi eyleminin ardından gelen sıkıyönetimin; burjuvaziye, askıya alınmış bir demokrasinin nimetlerini görme olanağı sağladığı görüşündedir (66).

1965-1969 dönemi AP açısından talihli bir dönemdir. Çünkü dünyanın ekonomik konjunktürüne bağlı olarak Türkiye ekonomisi de büyüme kaydetmiştir (Çavdar, 2004:159). Ancak bu nispi refah dönemine rağmen temel sorun olan kaynak yetersizliği devam etmiştir (Altan, 2001:104). 1967-1969 arasında yüzde 12 olan sınıf büyüme hızı 1970'te yüzde 1,5'a gerilemiştir (Keyder, 1998: 67). Döviz darboğazı devalüasyonla aşılacak istenmiştir. 10 Ağustos 1970 tarihli devalüasyonun ardından dayatılan IMF reçetesi, ekonomide devlet müdahalesinin azaltılmasını, ücret artışlarının önlenmesini, KİT'lerin uzun dönemde özelleştirilmesini ve KİT ürünlerine zam yapılmasını önermektedir (Altan, 2001:104).

Çeşitli toplumsal katmanlar koalisyonunu temsil eden AP'de ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zanaatkarlar etkin bir konumdadır. 1970'lere gelindiğinde geniş ölçüde dış tekellere bağlı sanayi burjuvazisinin, tüccar ve esnaf üzerindeki baskısı artmıştır. Bu çekişme AP'nin bölünmesine ve Demokratik Parti'nin (DP) kurulmasına yol açmıştır (Çavdar, 2004:161-162). 1970'lerin sonlarındaki bu bölünme büyük sermayenin, iktidarı, küçük sermayeyle paylaşmayı reddettiğini göstermektedir (Keyder, 1998:67).

Keyder; yeni dönemin, farklı bir piyasa bileşimi, dünya ekonomisiyle değişik bir ilişkiler kalıbı, sanayi girdilerinde daha yüksek bir ithal katkısı, siyasette ise ittifakların yeniden biçim-

lendirilmesi gerektirdiğini belirterek "İşte bu nedenledir ki 1971 rejiminin iktisadi önlemleri, büyüyen işçi hareketi karşısında burjuvazinin tümünün konumunu güçlendirmeyi amaçlamıştır" demektedir (67-68).

12 Mart Süreci, Muhtıra ve Sonrası

1971 yılında Türkiye'yi zorlu sınavlar beklemektedir. İsmail Cem, 1970 yılının son günü *Milliyet* gazetesinde kaleme aldığı yazısında, ülkenin son yıllarda kazandığı sosyal hareketliliğin ekonomik zorluklar oranında artacağını belirtmektedir. Cem, bir yandan hakim zümrelerin iç çekişmeleri artarken, diğer yandan işçi ve köylü kitlelerinin artan taleplerininin karşılanmasında zorluk çekildiğini belirterek, "Böyle durumlarda burjuvazinin, kitle taleplerini kökünden kazıyacak otoriter yöntemleri desteklemesi ve kendi varlığını bu şekilde emniyete alması da mümkündür" demektedir (26-28).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, kaybedilen gençlerin derin acısı ve kuşkulu durumun memlekete yaydığı endişeler içinde 1971'e girildiğini söylerken; Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu da "1961 Anayasası'nı bertaraf etmek gayesi güden aşırı ve zararlı akımlar mevcuttur" demektedir (*Cumhuriyet*, 1.1.1971).

1971'in ocak ve şubat aylarında, öğretmenlerden belediye işçilerine, hekimlerden Devlet Opera ve Balesi sanatçılara dek toplumun çeşitli kesimlerinde hoşnutsuzluklar ve hak arayışları yükselmiştir. Üniversiteler süresiz kapatılmakta; polis yurtlara baskınlar düzenlemekte, öğrenciler gözaltına alınmakta, ve tutuklanmaktadır. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 'sosyal gelişmenin iktisadi gelişmeyi aştığı' görüşündedir.

1970'lerin başında gençlik örgütleri, silahlı eylemlerle gündemdedir. Ankara, İstanbul gibi büyük illerde banka soygunları ve adam kaçırmalar artmıştır.

Mart ayına gelindiğinde 'darbe' artık 'yüksek sesle' dillendirilmektedir. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, "Silahlı Kuvvetler, devlet idaresine el koymamak için çırpınıyor" derken; *Milliyet*'in başyazarı Abdi İpekçi de askerî bir müdahalenin beraberinde getireceği riskle-

ri iyi hesaplamak gerektiğini belirtmektedir (*Milliyet*, 4.3.1971). Tağmaç'ın açıklamasının gazetelerde yer aldığı 4 Mart günü, Ankara Gölbaşı'ndaki ABD üssünde görevli dört Amerikalı kaçırılarak fidye istenmiştir. Amerikalıları bulmak için ODTÜ'ye giren 30 bin polis ve askerın yaptığı aramada, bir asker ve bir öğrenci vurularak ölmüştür. Muhtıradan bir gün önce Tağmaç, "Maksat Ordu'nun sabrını taşımak" demektir (*Milliyet*, 11.3.1971). Muhtıranın ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Muhtıra, 12 Mart Cuma günü saat 13.00'te TRT radyolarından duyurulduğunda şaşkınlık yaratmamıştır. Çünkü geniş kesimlerde iki temel darbe eğilimi gelişmiştir. Bunlardan biri Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi isimlerin başı çektiği ve Silahlı Kuvvetler içinde uzantıları bulunan gruptur. Hatta Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'le, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsun Batur'un bu gruplara destek olduğu söylenmektedir. Öte yandan işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan ABD ve onun Türkiye'deki uzantıları büyük sanayici ve tüccarlar ile büyük toprak sahipleri de ülkedeki ilerici gelişmeleri engelleyecek sert bir iktidar istemektedirler (Çavdar, 2004:191-193). Ancak ilk gruptakiler 8-9 Mart gecesi planladıkları darbeyi hayata geçirememişlerdir. Çünkü; Batur ve Gürler, planlanan darbenin gerçekleşmesinin ardından genç subaylarca tasfiye edilecekleri korkusuyla Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a yaklaşmışlardır (Çavdar, 2004:191-193). Bu nedenle TRT radyolarından duyurulan muhtıranın 'kimin muhtırası' olduğunu anlamak zaman almış ve aceleci davranan birçok ilerici kuruluş, bildiri yayınlarak muhtıraya duydukları güveni dile getirmiştir.

Muhtıranın altında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzaları bulunmaktadır. Yanında iki albayla birlikte TRT'nin Mithatpaşa Caddesi'ndeki binasına gelen Tümgeneral Musa Öğün, Haber Müdürü Doğan Kasaroğlu'na bir zarf içinde verdiği muhtıra metninin 13.00 haber bülteninde okunmasını söylemiştir. Spiker Çetin Çeki'nin sesinden tüm ülkeye yayılan

muhtıra, şu üç maddeden ibarettir:

1- Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği, uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla meclislerimizde değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek, anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Parlamento kapatılmamış, siyasal partilerin çalışması engellenmemiş, hiçbir yönetici tutuklanmamış ve hükümet idaresine fiilen el konulmamış olmakla birlikte bu bir darbedir. Ordu, 'Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Talimatı'nın anayasadan daha üstün bir belge olduğunu pratikte kanıtlayarak kendi iradesini seçilmiş meclise dayatmıştır (bianet.org).

Gazeteler "Ordu ulti matom verdi, hükümet istifa etti" (*Hürriyet*, 13.3.1971), "Demirel istifa etti" (*Milliyet*, 13.3.1971), "Türk ordusu idareyi üzerine almaya kararlı" (*Cumhuriyet*, 13.3.1971) manşetleriyle muhtırayı duyurmuştur. Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanına sunduğu istifa mektubunda "Muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir" demektir (*Hürriyet*, 13.3.1971).

Yaygın görüş; muhtıranın, Demirel'i ve AP hükümetini hedef aldığı yönündedir. *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi, Ordu'nun göstermelik demokrasiye 'paydos borusu' çaldığı inancındadır (*Cumhuriyet*, "Dar Boğaz", 21.3.1971). Nadi, "Devrimci Ordunun Sesi"

başlıklı yazısında Muhtıra'nın, tuttuğu yolun çıkmaz bir yol olduğu uyarılarını dikkate almayan Demirel'e verildiğini söylerken (*Cumhuriyet*, "Devrimci Ordunun Sesi", 13.3.1971); *Hürriyet*'in başyazısında da "Türkiye uçuruma gidiyor" ihtar ve ikazlarına kulak tıkayan Demirel Hükümeti karşısında sabrı taşan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "Yeter artık" dediği belirtilmektedir (*Hürriyet*, "Bunun Böyle Olacağı Belli İdi", 13.3.1971).

CHP'den istifa ederek 'bağımsız' olan Profesör Nihat Erim, 19 Mart'ta 'millî kabine'yi kurmakla görevlendirilmiş ve kabine 46 red ve 3 çekimser oya karşılık 321 oyla güvenoyu almıştır. 'Partilerüstü hükümet' ve 'Reform hükümeti' olarak göreve başlayan Erim Hükümetinden beklenen, 'istikrar' ve 'huzur'u sağlamasıdır. Ancak olaylar devam etmektedir. Nisan ayı içinde önce işadamı Mete Has ve eniştesi Talip Aksoy, ardından doktor Rahmi Duman'ın 15 yaşındaki oğlu Hakan Duman kaçırılarak fidye karşılığı serbest bırakılmışlardır.

Başbakan Erim'in, 23 Nisan günü "Alınan tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir" demesinin ardından Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Hatay, Zonguldak ve Siirt'te sıkıyönetim ilan edilmiştir. Arka arkaya açıklanan sıkıyönetim bildiri-leriyle nişan, nikâh, düğün, okul aile birliği ve sportif faaliyetler hariç olmak üzere her türlü toplantı yasaklanmıştır. Gazetelerin bağırlarak satılmasına bile yasak konmuş; *İşçi-Köylü*, *Devrim*, *Proleter Devrim*, *Aydınlık* gazeteleriyle *Türkiye Solu*, *Ant* ve *Aydınlık* dergileri kapatılmıştır. 10 gün süreyle kapatılan *Cumhuriyet* gazetesinden yazı işleri müdürü Oktay Kurtböke ile yazar İlhan Selçuk, *Akşam* gazetesinden ise yazı işleri müdürü Erol Türegün ve yazar Çetin Altan tutuklanarak yargılanmışlardır. Aralarında Dev-Genç, Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları'nın da bulunduğu çok sayıda dernek kapatılmıştır.

1971 ilkbaharında Türkiye; sıkıyönetimiyle, ev ve kitap aramalarıyla, seri tutuklamalarıyla yeni düzenin iktidar olarak varlığını tescil ettirme dönemini yaşamaktadır. Reformlardan söz eden rejim, birdenbire sertleşerek o ana kadar kendisine alkış tutan küçük burjuvaziye dönmüştür (Gevgilili, 1973: 266).

İsrail Başkonsolosu Elrom'un kaçırılmasının

ardından 12 Mart'ın 'insan avı' başlamıştır. Gözaltına alınanlar arasında Behice Boran, Yılmaz Güney, Doğan Avcıoğlu, Muammer Aksoy, Yaşar Kemal, İlhami Soysal, Kemal Türkler, Mehdi Zana, Bahri Savcı, Uluç Gürkan, Fakir Baykurt, Uğur Alacakaptan, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi isimler bulunmaktadır (Birand, Dündar, Çaplı, 2008: 237).

'Reformlar ve inkılap kanunları'ndan söz eden Muhtıra'nın, birçok çevrede yıllardır sözü edilen, hasretle beklenen ve gerçekleştirilmesi uğruna sosyalist hareket içindeki birçok çevrenin de çaba gösterdiği 'radikal darbe'nin sonunda gerçekleştirildiği izlenimini vermesine karşın, kısa bir süre sonra 'radikalizm'in yıldızları Tümgeneral Celil Gürkan, Hava Tuğamiral Aydın Kirişoğlu ve Deniz Tuğamiral Vedii Bilget'in de bulunduğu bir grup orta kademe subayın Silahlı Kuvvetler'den tasfiye edilmeleri tüm 'radikal' çevrelerde hayal kırıklığına yol açmıştır. Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisi, "Doğru teşhis, yanlış tedavi" diyerek siyasal iktidarın parlamento ile paylaşılmaya devam edilmesini eleştirmiştir (bianet.org). Hikmet Kıvılcımlı'nın gazetesi *Sosyalist*'in manşeti ise "Ordu kılıcını attı" şeklindedir (Özgüden, 2010: 511).

Ancak, hükümet programı Vehbi Koç'un ağzından teknelci burjuvazinin tam onayını aldığı anda, herkes ve bu arada devrilen Demirel'in AP'si bile herhangi bir 'radikalizmin' iktidara tırmanmakta olmadığından artık emindir (bianet.org).

"Bu anayasa bize lükstür" diyen Başbakan Erim'in aksine Abdi İpekçi, 12 Mart Muhtırası'nın anayasadan değil, anayasanın uygulanmamasından şikâyetçi olduğunu; anayasadan şikâyetçi olanların Demirel ve AP yönetimi olduğunu hatırlatarak "Ama yeni yönetim anayasadan şikâyetçidir ve Demirel'in yapmadığı değişiklikleri yapmayı düşünmektedir" demektedir (*Milliyet*, 26.4.1971).

Erim Hükümeti, bir yandan Demirel'in gerçekleştiremediği anayasa değişikliklerini hayata geçirirken, diğer yandan da Demirel'in reddettiği ABD'nin haşhaş ekim yasağını kabul etmiştir. Bu kararın alındığı 30 Haziran 1971 günü, FBI Ulusal Akademisi'nde yaptığı konuşmada ABD Başkanı Nixon, Erim'in tutumunu "Cesur devlet adamı niteliğine yakışır bir tutum" olarak tanımlamıştır (Turhan Bilgin,

"12 Mart", *Milliyet*, 24.3.1976).

12 Mart Muhtırası, dönemin Milli Savunma Bakanlığı Hukuk Müşaviri Emin Değer'in de belirttiği gibi; 1961 Anayasası'ndaki reformcu girişimlerin, emperyalizmin çıkarlarına karşı bir bilinçlenme yaratacağından korkan ABD'nin bunu önleme girişimidir (Orhan Tokatlı, "12 Mart'ı Anlatıyorlar", *Milliyet*, 18.3.1976). Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in "CIA bizim altımızı oymuş da haberimiz yokmuş" sözü de bu görüşü doğrulamaktadır.

Öte yandan 21 Ocak 1972 tarihli İngiliz gazetesi *The Daily Telegraph*'ta yayımlanan CIA'nın eylemleri arasında 1971 yılında Türkiye de yer almaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Kısa bir yayın ömrü olmasına rağmen *Ortam* dergisi, gerek muhalif bir ses olması, gerekse yayın kadrosunda yer alan dönemin önemli yazarları, gazetecileri ve akademisyenleriyle basın tarihimiz açısından 12 Mart döneminin gün ışığına çıkartılması gereken bir dergisidir. Bu çalışmanın amacı, 12 Mart döneminin düşünce ve basın özgürlüğüne getirdiği tüm baskılara rağmen, temel hak ve özgürlükleri, demokratik düzeni savunmaya devam eden *Ortam*'ın bu muhalif duruşunu ortaya koymaktır.

Ortam'ın 1971 yılının nisan-kasım ayları arasında yayımlanan toplam 23 sayısında, tekil tarama yöntemiyle nitel içerik analizi yapılmış ve yazı işleri müdürlerinden Aydın Engin ile görüşülerek birincil kaynaktan derginin içinde bulunduğu çalışma koşulları aktarılmıştır.

BULGULAR

Gazeteci, yazar ve aydınların tutuklandığı, gazetelerin kapatıldığı, kitapların toplatıldığı, yayın yasaklarının getirildiği 12 Mart döneminde *Ortam*, muhalif bir ses olarak ayakta kalma mücadelesi vermiştir. Bir 'misyon dergisi' olarak önemli bir boşluğu doldurduğu görülen *Ortam*, anti-demokratik uygulamalara karşı çıkmış; rejimin muhalifi olan yazarların, aydınların, gazetecilerin ve sıkıyönetim mahkemelerince tutuklanıp yargılanmakta olanların sesini kamuoyuna ulaştırma görevi üstlenmiştir. Okur-

lar, günlük gazetelerde bulamadıkları haber/ yorumları *Ortam*'dan izlemişlerdir.

Ortam Dergisi

1971 yılının nisan ayında Cağaloğlu'nda Çatalçeşme Sokak'ta bir işhanının 40 metrekairelik odasında yayın hayatına başlayan *Ortam*'da üç genç aynı gün ve aynı saatte profesyonel gazeteciliğe adım atmıştır. Bunlar Aydın Engin, Osman Ulagay ve Uğur Mumcu'dur. Kemal Bisalman'ın sahibi olduğu *Ortam*, mesleğe yeni başlayan bu gazeteciler için aynı zamanda bir "okul"dur. Aydın Engin, o günleri şöyle anlatmaktadır:

Bisalman, *Time* formatında haftalık siyasal bir dergi çıkarmayı amaçlıyordu. Sendikal yayınlarda tecrübeli olan beni ve Osman Saffet Arolat'ı işin başına getirdi. İlk sayıdan sonra Arolat tutuklanınca yazı işleri müdürlüğü bana kaldı. Uğur Mumcu Ankara büromuzdu. O günlerde Tercüman için çalışan Yavuz Donat da ona yardım ediyordu. Dört masanın bulunduğu yaklaşık 40 metrekairelik bir odada çalışıyorduk. Bobin artıkları da oradaydı. Daha önce üçümüz de çeşitli yerlerde yazılar yazmış; amatörce gazetecilik yapmıştık. Mumcu, haftalık *Yön* ve *Devrim* gazetelerinde; Ulagay sanıyorum aylık *Aydınlık* dergisinde çalışmıştı. Ben *Ant*'ta, Tekstil, Maden-İş Sendikalarının yayınlarında çalışmıştım; ama *Ortam*, tam zamanlı olarak, profesyonelce bu mesleği yapmaya başladığımız dergidir.

Dergi, *Ortam* ve *Yeni Ortam* adları altında 1971 yılının nisan-kasım döneminde toplam 23 sayı yayımlanmıştır. Haftalık derginin ilk sayısı, 12 Mart Muhtırası'ndan beş hafta sonra 19 Nisan'da çıkmıştır. Derginin, ikinci sayısından sonra yayınına bir buçuk ay ara verdiği görülmektedir. 4-11 Ekim tarihli 19. sayısında sıkıyönetim komutanlığınca kapatıldıktan sonra, 8 Kasım 1971 günü *Yeni Ortam* adıyla tekrar ve ancak dört sayı yayımlanmıştır.

Ortam'ın ilk başyazarı Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Anayasa Profesörü Mümtaz Soysal'dır. Soysal'ın, ikinci sayıda sıkıyönetim makamlarınca tutuklanması üzerine, başyazıyı Prof. Dr. Muammer Aksoy yazmıştır. Aksoy'un başya-

zarlığı yedi sayı sürmüştür. Onuncu sayıda Aksoy'un sıkıyönetim mahkemesince tutuklanmasının ardından dergide başyazıya yer verilmemiştir. Derginin yazarlarından İlhami Soysal da gözaltına alınmıştır. İlhami Soysal'ın orta sayfadaki yerinde üçüncü sayıdan itibaren Nimet Arzık 'Ankara Notları'nı yazmaya başlamıştır. Üçüncü sayıda Ali Sirmen de yazarlar arasına katılmış; ancak gözaltına alındığı için sadece iki sayı yazabilmiştir. Yedinci sayıdan itibaren dönemin genç yazarlarından Uğur Mumcu, "Gözlem" başlıklı köşesinden *Ortam* okuyucularına seslenirken, on sekizinci sayıdan itibaren Sadun Tanju da yazmaya başlamıştır.

Ortam'ın muhabir kadrosu yoktur. Ankara haberleri Mumcu'dan gelmektedir. Mumcu'nun haberleri de dahil, dergiye girecek tüm yazıların redaksiyonunu Aydın Engin yapmaktadır. Haberlere yorum da katılmaktadır. Haftalık dergi konseptinde bunun doğru olduğunu söyleyen Engin, "Benden bir önceki kuşaktan Mehmet Ali Kışlalı, *Akis* dergisinde haber dilinde bir ekol oluşturmuştu; biz de onu sürdürüyorduk" demekte ve bunun yanı sıra, siyasal tercihlerinin ve habercilikteki acemiliklerinin de haber diline etkisi olduğunu belirtmektedir.

Mumcu, kendine has gazeteciliğin ilk örneğini o dönemde vermiş; Cemal Madanoğlu'nun dava dosyasının satır aralarından Mahir Kaynak'ın MİT ajanı olduğunu tespit etmiştir. Kaynak'ın ajan olduğuna dair ilk haberi *Ortam* vermiştir.

Kapaklar dahil 32 sayfa olan dergi, üçüncü hamur kâğıda tipo baskıdır. Arka kapakta tam sayfa Ferruh Doğan, Turhan Selçuk ve Tonguç Yaşar'ın karikatürleri yer almaktadır.

Derginin kapakları, günün teknik koşulları gözönünde bulundurulduğunda basit; ama etkileyicidir. Aydın Engin, kapakların bir kısmının gazete ressamı Ethem Çalışkan tarafından hazırlandığını, çoğunun ise Bisalman'ın tasarısı olduğunu söylemektedir. Engin, Bisalman'ın tipodaki maharetini şöyle anlatmaktadır: "Klişe esasına dayalı tipo baskıda kısılanacak derecede ustaydı. Adeta bir tipo cambazıydı. Kapakların çoğunu kendisi tasarlayıp klişeciye gönderirdi. Tire fotoğraflar, kolajlar onun tasarımıdır. Tipo baskıyı bilenler onun bu maharetini hemen farkederek."

Derginin içeriği; Siyasal Ortam, Dış Siyasal Ortam, Ekonomik Ortam, Sanat Ortamı gibi disiplinlerin yanı sıra Polis, Yargı, Üniversite ve Gençlik, İşçi ve Sendikalar gibi başlıklardan oluşmaktadır. Dergi; sinema, tiyatro, edebiyat alanındaki sanat haberlerine oldukça önem vermekte ve her sayısında ortalama dört, beş sayfasını kültür-sanata ayırmaktadır.

Time'ın mizanpaj mantığıyla yapılan dergide kültür-sanat sayfalarının sorumlusu Hayati Asilyazıcı, dış haberlerin sorumlusu ise Osman Ulagay'dır.

Ortam'ın ilk yazı işleri müdürü Osman Saffet Arolat'ın ilk sayıdan sonra tutuklanması üzerine Aydın Engin bu görevi üstlenir. Engin'in tutuklanmasından sonraki yazı işleri müdürü ise Hayati Asilyazıcı'dır.

1971 yılının kasım ayında *Yeni Ortam* adıyla yayımlanmasıyla birlikte, yazar kadrosuna Refik Erduran, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve başyazar olarak Nadir Nadi katılır. *Yeni Ortam*'ın Yazı İşleri Müdürü Ayhan Fırıldak, Ankara Temsilcisi ise Ahmet Kahraman'dır.

Yeni Ortam ancak dört sayı yayımlanır ve 29 Kasım 1971 günü "Birgün tekrar *Yeni Ortam*'da buluşmak umut ve dileğiyle şimdilik 'çekiliyoruz izzet-i ikbal ile' Bab-ı Ali'den" diyerek okurlarına veda eder. *Yeni Ortam*, yayınına son verdiğini siyah kapağından duyurur: "Kanun dışı baskıları protesto ediyor ve dergiyi kapatıyoruz."

Sıkıyönetim komutanlığı, derginin basıldığı Nezih Demirkent'e ait Vatan Matbaacılık AŞ'ye baskı yapmış ve matbaa dergiyi dizmekten, basmaktan vazgeçmiştir. Derginin son sayısı düz baskı tekniğiyle başka bir matbaada basılmıştır. Kapak baskısı başka, ciltleme başka bir matbaada yapılmış, sayfa sayısı yarıya düşürülmüştür (*Yeni Ortam*, 4: 4).

Bisalman, "Susacak mıyız" başlıklı son yazısında *Yeni Ortam*'ın 40 bine varan tirajıyla *Hürriyet*, *Günaydın*, *Milliyet*, *Tercüman* ve *Cumhuriyet*'ten sonra altıncı sırada olduğunu belirterek şöyle demektedir:

Biz sade ve sadece fikirselsel bir namus mücadelesi veren, dolayısıyla aynı mücadeleye içinde memleketin daha iyiye, daha doğruya, daha güzele gitmesi için ilgilileri ikaz eden insanlardık. Ne

siyasal bir hürsümüz vardı ne de bugün olduğumuz yerden başka bir yerde gözümüz. Buna bile (...) tahammül edemediler (*Yeni Ortam*, 4: 5).

Sadun Tanju ise, çağdaş insanın lâıyk olduğu insanca yaşama hakkını savunarak, kötülüklerin üzerine giderek, toplumun hizmetinde iyiyi ve doğruları belirterek yazarlık numusunu ispat ettiğini belirttiği "Deniz Bitti" başlıklı yazısını şöyle sürdürmektedir: "Bugün çekiliyoruz bu hizmetten. Deniz bitti diyorlar bize. Karaya vurmuş gemi gibi, sahile düşmüş balık gibi şaşmış başımıza gelene. (...) Oysa asıl deniz önümüzde" (*Yeni Ortam*, 4: 7).

Derginin Çıkış Amacı

Derginin sahibi Kemal Bisalman, Babıali'de yetişmiş alaylı bir gazetecidir. Çocuk yaşlarda *Hürriyet*'in mürettiphanesinde mesleğe adım atmış, yazı işleri masasında yer almış ve *Hürriyet*'te simgelişmiş bir isimdir. Çetin Altan'ın *Akşam*'a geçmesinin ardından *Milliyet*'te boşalan köşesinde Bülent Ecevit, Mümtaz Soysal ve Refik Erduran'dan sonra yazmış bir yazar olarak nihai amacı, basında 'patron' olmaktır. 12 Mart Muhtırası'nın ardından çıkardığı *Ortam*, haftalık bir haber dergisi olarak önemli bir boşluğu doldurmuştur. Yazı işleri müdürü Aydın Engin, "*Ortam*, demokrat bir ses olarak rakipsizdi. İlerici-aydın okurlar için olduğu kadar, yazarlar için de bir nefes alma alanı; bir pencereydi" demektedir.

Bisalman, *Bu Ortam'da* adlı köşesinde yazmaktadır. İlk sayıda, dergiyi çıkartanların doğru söylemenin ceremesini kat be kat çekmiş kişiler olmasına rağmen, yılmayıp bir kez daha söylemek için yola çıktıklarını; çünkü Babıali varakperelerine (kâğıt parçalarına) daha fazla tahammül edemeyeceklerini belirterek şunları dile getirmektedir (*Ortam*, 1: 7):

Ortam, bir grubun bir kesimin dergisi değildir... Pek tabii aynı zamanda bir cephe dergisidir. Bu cephenin adı da "İlerici Cephe"dir. (...) İyiye, güzele, doğruya giden her türlü atılım bizi yanında bulacak; gericiler, karşı devrimciler, namussuzlar, bozuk düzen tellalları ise daima karşılarında bizi göreceklerdir.

Bisalman, daha ilk sayıda derginin akıbetine

ilişkin tahminlerde de bulunarak ya ekonomik şartların dayatması sonucu taşı tarağı toplayıp gideceklerini ya da görünmez kuvvetlerin görünmez oyunları sayesinde zoraki selametleneceklerini söylemektedir.

Bisalman'ın amacı, hiçbir baskı grubunun etkisi altında kalmadan, toplum çıkarlarını gözetken bir yayın çıkarmaktır. Bisalman bunu, topluma karşı vazgeçilmez bir görev olarak görmektedir. Her hafta doğumevi kapısında bekleyen bir baba gibi heyecanla rotatiflerin arasında dergiyi bekleyen Bisalman, matbaada kâğıt bobinlerinin arasına uzanarak yorgunluk gidermeye çalıştığı uykusuz gecelerin sonunda *Ortam*'ı eline aldığıında, "İşte namusumuz" demektedir (Ayhan Fırıldak, *Yeni Ortam*, 4: 3).

Ortam'ın Dönemin Siyasal ve Toplumsal Olaylarına Bakışı

'Partilerüstü Hükümet' ve 'Reform Hükümeti' olma iddiasıyla göreve gelen Erim Hükümetinin, baskı rejimini yürürlüğe koymak için ihtiyaç duyduğu anayasa değişikliklerine, döneme damgasını vuran gençlik hareketlerine ve işçi haklarına bakışı çerçevesinde *Ortam*, muhalif bir yayın olarak öne çıkmaktadır.

Erim Hükümeti

Ortam'a göre, Türk siyasal tarihinde ilk defa bulunan bir 'formülle' kurulan yeni hükümet, en dürüst seçimlerle değişmiş iktidarlardan daha kolaylıkla iktidarı devralmıştır (*Ortam*, 1: 3). Özgürlüklerin üzerine şal örtmeye hazırlanan Başbakan Erim, "Tedbirler balyoz gibi anarşistlerin kafalarına inecektir" demektedir. Temel hak ve özgürlükleri geçici olarak da olsa rafa kaldırarak çözüme ulaşılamayacağına dikkat çeken *Ortam* (*Ortam*, 2: 4), Sadi Koçuş ve Atilla Karaosmanoğlu'nu Erim'in gözbebekleri olarak görmektedir.

Kamuoyuna bir 'Reform Hükümeti' olarak tanıtılan Erim Kabinesinden toplumun bazı kesimlerinde oluşan 'reform beklentisi' içine zaman zaman Bisalman'ın da girdiği görülmektedir. Bisalman, kabinenin programındaki reformların Meclis'te AP'lilerce engellenmesi halinde, muhtıranın üçüncü maddesine dayanarak Ordu'nun yönetime el koyacağı;

Erim'in de Ordu'nun Başbakanı olmaktansa Parlamento'nun Başbakanı olmayı yeğleyeceği; ancak bu durumda da tutucu parlamentoda reformların kuşa döndürüleceği kanaatindedir. Ancak Bisalman Erim'e, tutucular cemaatinin reformlara karşı çıkması halinde düşünmeden istifa etmesini önermektedir (*Ortam*, 2: 7).

Gün geçtikçe hükümetin bir 'Reform Kabinesi' olarak yaptıklarını onaylamayan Bisalman, bozuk ekonominin ceremesinin işçi-memur-köylü gibi dar gelirliye yüklenmesine karşı çıkmaktadır. Bisalman 'temkinli' davranarak, 12 Mart Muhtırası'yla başa geçen bir reform hükümetine böyle bir yazı yazmayı arzu etmediğini belirttiği yazısını şöyle sürdürmektedir (*Ortam*, 5: 7):

Boşuna değildir memur sendikalarının kapatılmak istenışı. Boşuna değildir grev hakkını kısıtlamak. Boşuna değildir hür ortamda şöyle bir fıkrayı kaleme alan basına tedbir düşünmek. (...) Bir reform hükümeti başa geçecek, hazineyi tamtakır bulacak.(...) Hazineyi tamtakır bırakanları bir yana koyup, zaten ömrü boyunca bozuk düzenin ceremesini çekenlere dönecek.(...) Süleyman Bey, cepte kredili dünyalıklar, elini kolunu sallayarak geziyor..Bizler ise çarşı pazardan artanın hesabını tutmak için kerrat cetvelini yeniden hatmediyoruz.

Bisalman, "Erim'in Dramı" başlıklı yazısında da Erim'in geniş halk yığınlarının desteğini alamadığına şöyle dikkat çekmektedir (*Ortam*, 18: 7):

Nerede reform denince Erim'i alkışlayacak ilerici yazar? Nerede reform denince perende atmaya başlayan tutucular koalisyonuna karşı protesto yürüyüşü yapacak öğrenci? Nerede reform denince Erim'i desteklemek için bildiri yayınlayacak öğretmen? Nerede? Nerede? Nerede? İşte bu da günümüzdeki Erim'in dramı!

Bisalman'a göre Erim, dayanması gereken kitlelere dayanmadığı için reformları yapamamıştır; fiyatları donduracağı yerde, ücretleri dondurmuş, toprak reformu yapmak yerine zamlarla, vergilerle halkın belini bükmüşştür (*Yeni Ortam*, 3: 11).

Erim Kabinesinin 'huzur ve reform' hükümeti

olarak göreve getirildiğine, ancak; öncelikle 'huzur' kavramı üzerinde anlaşmak gerektiğine dikkat çeken Mümtaz Soysal da, "Bazılarının huzursuzluğu sessiz milyonların huzura kavuşturulması için ödenmesi gereken zorunlu bir fiyat... Türkiye'de bu fiyat herhalde birgün ödenmeli" demektedir (*Ortam*, 2: 3).

2 Ağustos 1971 günü işadamlarının "Amaç ve Görüşlerimiz" başlıklı ilanının gazetelerde yer alması üzerine *Ortam*, 'Ekonomik iktidar resti çekti' demektedir. *Ortam'a* göre, durumlarını tehlikede gören ithalata dayalı montaj sektörü temsilcileriyle, az da olsa yaptıkları ihracatın denetimi konusunda hükümetle uyuşamayan bazı sanayiciler biraraya gelmişlerdir. *Ortam*, "İşadamları Muhtırası" olarak değerlendirdiği bu ilanı şöyle yorumlamaktadır: "Ekonomik iktidar, siyasal iktidara rest çekti" (*Ortam*, 11: 4-6).

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'ni kuran işadamları, siyasal iktidardan karma ekonominin düzenli işlemesi için gerekli koşulları oluşturmasını istemektedirler. Bisalman, bir 'Reform Kabinesi' olarak göreve gelen Erim Hükümetinin sadece geniş halk kesimlerini değil, büyük sermayeyi de karşısına aldığı belirterek şunları yazmaktadır (*Ortam*, 11: 9):

Ücreti dondurulmak, sendikal özgürlükleri kısıtlanmak istenen işçiler karşısında. Yaptığı ve geniş kitlelerin sırtına yüklediği zamlar dolayısıyla köylüler, kolektif emekçiler karşısında! Özgürlükleri kuşa döndürülmeye çalışılan aydınlar karşısında! Ve de ne gariptir ki, bu uygulamalar üzerine yanında bulunması gereken tüccar, sanayici, toprak ağası, aracı, tefeci de karşısında.

Uğur Mumcu'ya göre de '2 Ağustos Muhtırası' iş ve sermaye çevrelerinin açık bir gövde gösterisidir ve "Mali oligarşinin sesi, hayırlı sabahların müjdecisi değildir" (*Ortam*, 12: 11).

Ortam, Demirel'den ve AP Hükümetinden hesap sorulmasını da beklemektedir. Bisalman, ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlu su olarak Demirel'i görmekte ve "Olayların baş müsebbibi halâ pir-ü pak bir vatandaş gibi aramızda gezecek mi? Ne zaman yakasına yapışılacak bu adamın?" diye sormaktadır (*Ortam*, 4: 7). *Ortam*, 4, 6 ve 18. sayılarının kapağında bu konuya yer vererek, "Yavuz kişi" adalet huzuruna çıkmalı" demekte ve "Ne zaman

hesap sorulacak?", "Suçlu kim, güçlü kim?" diye sormaktadır.

Bisalman, sadece Demirel'den değil, tüm yavuz kişilerden hesap sorulması gerektiğini vurgulayarak, "Süleyman Bey bizler için kötü bir düzeni kişiliğinde yansıtan bir semboldür. Kendisiyle yapılacak bireysel bir hesaplaşmanın bizim nazarımızda hiçbir değeri yoktur" demektedir (*Ortam*, 15: 5).

AP'nin 27 Mayıs Devrimi'nden öç almak üzeri kurulmuş bir siyasal parti olduğunu belirten Mumcu ise, bunun hem duygusal hem siyasal bir olgudan kaynaklandığını belirterek şunları yazmaktadır:

Asıl önemlisi anayasamızın sosyal amaçları ile Adalet Partisi yönetiminin sınıfsal kökeni arasındaki uzlaşmaz çelişmedir. Ulusal temellere dayanan sosyal demokrat nitelikteki anayasa ile uluslararası sermaye ve toprak ağalığına dayanan Adalet Partisi iktidarını bağdaştırmak eşyanın tabiatına aykırıdır. (...) Anayasayı tebdil, tağyir ve ilga edenler, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarını uygulamayan, devleti bir mali oligarşiye kiralayan Mıgırdıç Şelefyan düzenicileridir (*Ortam*, 13: 11).

Anayasa Değişiklikleri

Gündemdeki en önemli konulardan biri anayasa değişikliğidir. *Ortam*, üçüncü sayısından itibaren anayasa değişikliği konusunda tartışma başlatmış ve dördüncü sayıdan itibaren de sayfalarını okurlara açarak onları da tartışmalara katmıştır.

Ortam'ın anayasa değişikliğiyle ilgili üçüncü sayısı üç baskı yapmıştır. Cumartesi tükenen dergi ikinci baskıyı yaptıktan sonra, pazar günü de üçüncü baskıyı yapmak zorunda kalmış ve toplam 70 bin adet dergi, hafta sonu tükenmiştir.

Ortam yazarları Bisalman, Aksoy, Mumcu, yapılmak istenen değişikliklerle yeni bir anayasa oluşturmak istendiği görüşündedirler. Bisalman, 157 maddeden oluşan anayasanın 40 maddesinin değiştirilmesiyle 'yeni bir anayasa'nın ortaya çıkacağına (*Ortam*, 3: 7), Mumcu, 27 Mayıs ruhunu taşıyan 1961 Anayasası'nda yapılacak değişikliklerle aslında başka bir siya-

sal 'olay' ve 'temele' dayanan anayasa hazırlanmak istendiğine dikkat çekmektedir (*Ortam*, 8: 11). Aksoy'a göre de bu bir anayasa değişikliği değil; ruhu, karakteri, rengiyle tamamen yeni bir anayasa oluşturmaktır (*Ortam*, 3: 3).

Ortam'a göre, ardi arkası kesilmeyen adam kaçırma ve banka soygunlarından bunalan Erim, reformlarla gül bahçesi haline getireceğine inandığı ülkedeki 'diken'leri temizlemek için anayasada değişiklik yoluna gitmektedir. Erim'in 22 yıl önce özgürlüklerin üzerine şal örtülebileceğini söylediğine dikkat çeken dergi, Başbakan'ın 'anarşist' diye tanımladığı eylemcilerin kökünün kazınmadıkça asayişin sağlanamayacağını belirttiğini ve bunu da özgürlükleri kısıtlayarak yapabileceğini vurgulamaktadır. "Nihat Erim özgürlüğe şal örtmeye mi hazırlanıyor?" başlıklı yazıda "Tebirler balyoz gibi anarşistlerin kafalarına inecektir" diyen Erim'in, temel hak ve özgürlükleri geçici olarak kaldıracak kanun kuvvetinde kararnemeyle huzuru sağlamaya çalıştığı belirtilerek "Ancak anayasa değişikliğinin bir diktaya yol açabileceği ihtimali üzerinde durulmakta(dır)" denilmektedir (*Ortam*, 2: 4).

Anayasa değişikliklerinin toplumsal bir gereksinmeye dayanması gerektiğini belirten Aksoy, "Eğer yürürlükteki anayasa hükümleri hayatın gerisinde kalmışsa ya da toplumun ulaşmak istediği düzenin karşısına dikilen bir engel haline gelmişse, reformlar ve devrimler için bir ayakbağı olmaktaysa" bu değişikliklerin yapılabileceğini belirtmektedir. Aksoy'a göre 1961 Anayasası'nın kabul ettiği düzen, getirmek istediği toplum tablosu, bugün fiili hayatta yürürlükte olana kıyasla çok ileri bir düzendir; daha on yıllar boyu ulaşılması gereken bir ileri adım olarak önümüzde duracak niteliktedir (*Ortam*, 6: 3).

Aksoy, kötü bir anayasanın gelecek kuşaklara büyük zararlar vereceğine dikkat çekerek, "27 Mayıs Anayasası kişilere lüzumundan fazla hürriyet tanımıştır; özellikle hürriyetlerin kötüye kullanılmasını ve böylece Türk toplumunu anarşiye sürüklemesini önleyecek güvenlik sübaplarından yoksundur. Bu nedenle aşırı davranışları önleyecek nitelikteki kanunların yapılmasına izin vermemekle, demokrasi ve hürriyet düzeninin tehlikeye düşmesine sebep olmaktadır" görüşüne karşı çıkmaktadır.

Aksoy'a göre düşünce özgürlüğünü sınırlayacak anayasal tedbirler getirmek, Türk ulusunu gelişme doğrultusunda ileriye götüreceği yolu kapatmaktan başka bir sonuç doğurmayacaktır (Ortam, 7: 3).

Aksoy, gazete ve dergilerin idari mercilerce, yani siyasal iktidarcı kapatılabileceğini ön-gören, memur sendikalarını yasaklayan, Danıştay'ın denetimini etkisizleştiren, Yüksek Hakimler Kurulu'nun yetkilerini sınırlayan, TRT'yi siyasal iktidarın borazanı haline getiren, Üniversitenin idari özerkliğini açıkça, bilimsel özerkliğini de dolaylı fakat kesinkes sona erdiren, Anayasa Mahkemesini bir süs konumuna düşüren değişiklik önerilerine karşı çıkarak, "Türk toplumunu ileriye değil, geriye götürmeye gebe bir anayasa tasarısı karşısındayız" demektedir. (Ortam, 3: 3) Aksoy, TRT ve özerk üniversitenin siyasal, düşünsel ve bilimsel yaşantımıza can veren kurumlar olduğunu belirterek, bunların kısırlaştırılmasına düşünce ve bilim özgürlüğünün kaypak ve garantisiz bir hale getirilmesine karşı çıkmaktadır (Ortam, 6: 3). Anayasa tasarısının düşünce özgürlüğünü kısıtladığını ve düşüncelere ulaşmada özel rolü olan kurumların özerkliklerini ortadan kaldırdığını belirten Aksoy şunları yazmaktadır (Ortam, 4: 3):

Basın, bir değil çeşitli yönden siyasal iktidarın takdirine, daha doğrusu keyfine terk edilmiş; bununla da yetinilmeyerek üniversiteler ve TRT, özerklikten yoksun kuruluşlar düzeyine düşürülmüştür. Böylece siyasal iktidarın eleştirilmesi geniş ölçüde zorlaştırılmakta, geniş halk kitlelerinin toplum gerçeklerini tarafsız bir biçimde ortaya koyan kalemlere ve seslere ulaşması imkânsızlaştırılmaktadır. (...) Üniversite özerkliğinin gittiği gün, üniversite siyasetin tam anlamıyla kucağına düşecek; üniversite hocaları bilimin ve gerçeğin sesini değil, iktidarın sesini dile getireceklerdir.

"Yumurtasız omlet gibi, hürriyetsiz klasik demokrasiyi keşfetmenin yolundayız" diyen Aksoy, siyasal düşünce özgürlüğünü tanımayan, yani mevcut düzeni yıkmak için doğrudan somut eyleme kalkışmayan muhalif görüşleri yasaklayan hatta hapse mahkûm eden yasaların egemen olduğu bir toplumda, Batılı anlamda bir demokrasinin varlığından söz

etmenin bu kavramlarla düpedüz alay etmek olduğu görüşündedir (Ortam, 8: 3).

Aksoy, tutuklanmasına yolaçan "Yine de Yumurtasız Omlet" başlıklı yazısında da şunları yazmaktadır (Ortam, 9: 3):

Demirelli AP iktidarını, Anayasanın ruhuna aykırı hareket ettiği, Anayasamızın gerektirdiği reformları yapmadığı ve Atatürk devrimlerine sırt çevirdiği gerekçesiyle yerinden uzaklaştıran çelikelli güçlerin iş başına getirdiği 'Reform Hükümeti'nin başı Prof. Erim'in önerdiği Anayasa değişiklikleri, taşıdığı ruh ve nitelik bakımından ilerici bütün kişileri ve kuruluşları -toplumumuzun geleceği adına- üzmüştür.

Bisalman, ülkenin içinde bulunduğu duruma 1961 Anayasası'nın yolaçtığı inancında değildi ve Ordu'nun da anayasanın uygulanamayışından ötürü bu duruma gelindiğini muhtıradan açık seçik belirttiğini yazmaktadır. Bisalman için '1961 Anayasası, yakın tarihimizde kötü örnekleri saymakla bitmeyecek bir zihniyete ve onun keyfi yönetimine set çekmiş bir anayasadır' (Ortam, 3: 7).

Bu değişikliklerle anayasanın zamanın gerisine düşeceğini belirten Bisalman, böyle bir anayasanın kolay kolay uygulanamayacağına dair görüşünü şöyle dile getirmektedir: "Kanlı katillere beş-on yıl ceza verildiği bir zamanda, yazısından dolayı bir yazara on-onbeş yıl cezayı reva gören bir yasayı kolay kolay uygulamazsın yargıcına, savcına... Adamın vicdanı müsaade etmez, eli gitmez" (Ortam, 12: 7).

Bisalman, "Aynı anarşik ortama bir daha dönülmemesi" gerekçesiyle anayasayı rafa kaldıran Erim'in geniş halk kitlelerini karşısına aldığına belirtmekte ve "Nerde işçi? Erim'in karşısında. Nerde köylü? Erim'in karşısında. Nerde ilerici aydın? Erim'in karşısında. Dolayısıyla da sayın Erim bozuk düzenin yanında" diyerek havada su dövüldüğünü belirtmektedir (Ortam, 13: 7).

Ali Sirmen, Erim Hükümetinin asayışı sağlamak ve 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformları gerçekleştirmek için işbaşına geldiği görüşündedir. "Anayasa ve Reformlar" başlıklı yazısında her atılımın toplum içinde bazı güçlere dayandığını belirterek, gerçekleştirilmek

istenen reformların itici gücünün de memurlar, emekçiler, aydınlar olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Sirmen, iyimser bir bakış açısıyla anayasa değişikliklerini, Demirel dönemine yönelik bir reaksiyonun ifadesi olarak görmektedir (*Ortam*, 3: 10).

Kemal Sülker, 1961 Anayasası'nın talihsizliği olarak, onu hayata geçirecek sosyal grupların temsilcilerinin seçimleri kazanamamasını görmektedir (*Ortam*, 4:20).

Bülent Tanör ise 11. maddede yapılan değişikliklerle Türkiye'nin anayasasıyla bütün hak ve hürriyetleri tek kalemde ve keyfi şekilde sınırlandıran tek ülke olacağını belirtmektedir (*Ortam*, 14: 7).

Mahmut Tali Öngören de "TRT'ye özerklik fazla mı?" başlıklı yazısında TRT'nin yurt gerçeklerini yansıtmamasından korkanlar olduğunu, TRT'deki aksaklıkların TRT Yasası değiştirilmeden ve özerklik kaldırılmadan da gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir (*Ortam*, 7: 17).

Gençlik Hareketleri ve Sol

Ortam, dönemin günlük gazetelerinden farklı olarak gözetilmesine alınmaları, tutuklamaları ve sıkıyönetim mahkemelerindeki duruşmaları yakından takip ederek ayrıntılı bir şekilde yayımlamıştır. TİP'in kapatılması haberini kapağına taşıyan *Ortam*, partinin duruşmalarını da yakından takip etmiştir. *Ortam*, TİP Genel Başkanı Behice Boran'ın, Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve arkadaşlarının, o günlerin en kalabalık sanıklı davası olan İrfan Solmaz ve arkadaşlarının, Mümtaz Soysal'ın duruşmalarına ayrıntılı olarak yer vermiş; sanıkların, avukatların sıkıyönetim mahkemelerindeki savunmalarına sayfalarca yer ayırmaktan kaçınmamıştır. Mümtaz Soysal'ın Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde görülen duruşmasına, derginin 19. sayısında altı sayfa yer verildiği görülmektedir.

Olayların perde arkasını da yansıtan haberler ve yazılara sıkça rastlanmaktadır. Haberler, bir köşe yazısı gibi öznel yorumlar içermektedir. Örneğin, gizli komünist partisi kurdukları gerekçesiyle ODTÜ'den iki asistan ile Gezmiş ve arkadaşları için açılan davaya ilişkin "Gezmiş ve arkadaşları yargılanıyor" başlıklı haberin

şu cümlelerle başladığı görülmektedir (*Ortam*, 1: 13):

Altmış altı gün süre ile kovalamaca oynadığı damlarda tüfekte avcılığa çıkardığı Ankara polislerinin yetersizliğini ortaya koyan Demirel hükümetini ayakta duramaz hale getiren ve Türkiye'yi dünya basınında manşetlere çıkaran Deniz Gezmiş'in yargılanmasına başlanmıştır.

Gezmiş'in avukatı Halit Çelenk'in Ankara cezaevinde tutuklu bulunan müvekkiliyle yaptığı görüşmeler de *Ortam* sayfalarından okuyucuya aktarılmıştır (*Ortam*, 2: 12-13).

İstanbul Üç Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde görülen Mahir Çayan ve arkadaşlarının duruşmasının sıkı güvenlik tedbirleri altında yapıldığı, Selimiye Kışlası'nın uzun koridorlarını iki sıra süngülü ve otomatik silahlı askerlerin kuşattığı belirtilmektedir (*Ortam*, 13: 9).

Uğur Mumcu, Anayasa Mahkemesince kapatılan TİP'in yöneticilerinin, sıkıyönetim mahkemelerinde tutuklu yargılanmalarına karşın, yine Anayasa Mahkemesince kapatılan, Millî Nizam Partililerin ellerini kollarını sallayarak dolaştıklarına dikkat çekmektedir. Mumcu, herkesin yasalar karşısında eşit olması gerekirken, Türkiye'nin bazıları için ayrıcalıklı bir gül bahçesi olduğunu belirttiği yazısını şöyle sürdürmektedir (*Ortam*, 19: 12):

Soygun sanığıdır diyerek üzerlerinde her türlü işkencenin denendiği gençler yargıç önüne çıkar çıkmaz tahliye oluyor. (...) Nerededir karanlık cinayetlerin katilleri? Devrimci öğrencilere kurşun sıkmanın adı adam öldürme değil midir? Yoksa bu cinayetlerin hesabı, tıpkı kredi ve arsa yolsuzlukları gibi Demirel yönetiminin kâr hanesine mi yazılacak?

Bisalman da "Yeni Bir Sosyalist Parti Şarttır" başlıklı yazısında Filipin tipi demokrasilerde parlamentoya iki partinin hakim olduğunu ve bir sosyalist partiye hayat hakkı tanınmadığına dikkat çekerek, gerçek demokrasilerde parlamentoda üçüncü bir sesin, yani sosyalist bir partinin olması gerektiğini belirtmektedir (*Ortam*, 9: 7).

Balıkesir yurdunda Niyazi Tekin isimli bir öğrencinin öldürülmesi ve yurdun basılması

olayı da bir tanığın kaleminden okurlara aktarılmıştır (*Ortam*, 2: 19).

Ortam, işkence konusunu da sayfalarına taşımıştır. Yazarlar, işkenceye ve idam cezasına karşı çıkmaktadırlar. Bisalman, işkence konusunu kamuoyuna ilk duyuranın *Ortam* olduğunu; ancak yetkilileri harekete geçiremediklerini şu cümlelerle dile getirmektedir (*Yeni Ortam*, 2: 9):

(...) Böylesine suskun bir basın içinde bizinkini bir çeşit "cümlelerin (herkesin) ehemmiyet vermediği bir detayla uğraşma" sayabilirler, ondan öte siyasal tandansımız bilindiği için belki de "art niyetli", "kasıtlı" bulabilirler. (...) Bunca vatan evladının, bunca gepegencek zıpkın gibi delikanlının, üstelik vatandaşını her türlü kötü muameleden koruması gereken poliste, arkasına çöp sokulmasına da tahammülümüz yoktur.

Bisalman, aralarında Taylan Özgür'ün de bulunduğu yedi gencin katillerinin isimlerini Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinin zabıtlarından aktarmakta ve katillerin bulunarak cezalandırılmalarını istemektedir (*Yeni Ortam*, 2: 9).

Mumcu, "Erim ve İşkence" başlıklı yazısında, 1941 yılında yazmış olduğu Amme Hukuku kitabında işkenceye karşı çıkan Erim'e seslenmekte ve karakolundan işkenceyi kaldıramamış bir düzenin adına hukuk devleti denilemeyeceğini ifade etmektedir (*Ortam*, 14: 13).

Refik Erduran ise idam cezasının kaldırılmasını istediği "İnsaniliğe Doğru" başlıklı yazısında bu cezanın, toplumlari bütünüyle zehirleyip kabalaştırdığını, çatışmaları kızıştırdığını ve sorunlara soğukkanlılıkla çözüm aranmasını imkânsızlaştırdığını söylemektedir (*Yeni Ortam*, 2: 5).

Sıkıyönetim mahkemelerindeki duruşmalara kapsamlı yer veren *Ortam*, Deniz Gezmiş davasının sanıklarından İrfan Uçar'ın gördüğü işkenceyi de aktarmıştır (*Ortam*, 12: 8).

İşçi Hakları

Ortam, her sayısında yaklaşık beş, altı sayfasını işçi hakları ve sendikal yaşama ilişkin haberlere ayırmaktadır. Ekonomi sayfalarında

köşe yazılarını Ali Nejad Ölçen, Kemal Sülker, Arslan Başer Kafaoğlu gibi isimlerin yazdığı görülmektedir.

Beşinci sayıda kapaktan verilen 'Zam', derginin ana konusudur. Aydın Engin o sayıya ilişkin anılarını şöyle anlatmaktadır:

Dergiye biri geldi; "Ben Arslan Başer Kafaoğlu" dedi. Hemen hatırladım; TİP Bilim Kurulu üyesiydi. Kâğıt istedi ve başladı elle yazmaya. Altı-yedi saat durmadan yazdı. Ben de bir yandan yazdıklarını daktiloda temize çektim. Daha sonra sürekli gelip dergiye katkıda bulundu.

Kafaoğlu'nun "İnsanlar ve Kemerler" başlıklı bu imzasız yazısı, dergide yaklaşık beş sayfa olarak yer almıştır. Kafaoğlu, başta kömüre ve Tekel ürünlerine olmak üzere yapılan zamlarla hayat pahalılığının vardığı noktanın, Maliye Bakanı'nun da söylediği gibi kemerleri sıkma döneminin göstergesi olduğunu belirtmektedir (*Ortam*, 5).

Kemal Sülker, ağırlıklı olarak işçi hakları ve sendikacılık üzerine yazarken, Ali Nejad Ölçen'in yazıları genel ekonomik duruma ilişkindir.

Sülker, Erim Hükümetinin çalışma yaşamına dair çeşitli düzenlemelerinin anayasal hakları kısıtlayarak, ağır geçim şartları altındaki çalışanlara yeni yükler getirdiğini; ekonomik ve sosyal bunalımlara böyle çözüm bulunamayacağını belirtmektedir. Çalışma Bakanı'nun "Türk ekonomisi, barışçı çözüm yollarının etkisizliği nedeniyle oluşan grevlerle kaybedecek iş günlerini kaldıracak durumda değildir" demesi Sülker'i endişeye sevk etmiştir. Sülker, grev hakkının işleme, kullanılamaz durumu getirilmek istenmesine karşı çıkmaktadır (*Ortam*, 11: 21).

Pahalılık, durgunluk şeklinde kendini gösteren piyasa hastalığının toplu sözleşme zamlarından kaynaklandığının öne sürülmesine karşı çıkan Sülker, işçilerin tek umut kapısı olan toplu sözleşme kapısının kapanmaması gerektiğini belirtmektedir (*Ortam*, 12: 21).

Erim Hükümetinin işçi sendikalarının temsilcileriyle düzenlediği toplantıya DİSK'i çağırması Sülker tarafından eleştirilmiştir. DİSK Yürütme Kurulu'nun Başbakan'a tepkilerini

dile getirdikleri telgrafın tam metni de dergide yayımlanmıştır (*Ortam*, 15: 23).

Sülker, işçileri parlamentoda temsil edecek bir siyasi partinin zorunluluğuna da dikkat çekmekte ve işçileri politika sahnesinden uzaklaştırmaya çalışanların, egemen güçler yararına bir politikadan yana olduğunu söylemektedir (*Ortam*, 16: 24; 17: 24).

Dergiye Yönelik Baskılar

Ortam, ikinci sayısından itibaren baskılara maruz kalmıştır. Yazarları art arda tutuklanırken, bayilere *Ortam*'ı satmaması için baskı yapılmakta, okurlar ise tehdit edilmektedir. Derginin başyazarları Mümtaz Soysal ve Muammer Aksoy ile yazarlardan İlhami Soysal, Ali Sirmen tutuklanarak yargılanmışlardır. Yazı işleri müdürleri Osman Saffet Aralot ve Aydın Engin düzmece bir Türkiye Komünist Partisi (TKP) davası sanıkları arasındadır. Karikatürist Turhan Selçuk, 22-23 Mayıs günleri düzenlenen 'Balyoz Operasyonu'nda 67 saat gözaltında kalarak işkence görmüştür.

Ortam'ın 8. sayısındaki "Erim Kabinesi yeni olayların eşiğinde" başlıklı yazıda, Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın TRT'nin ve üniversitelerin özerkliğinin kaldırılmasına ilişkin anayasal değişikliğe karşı çıktığı, bu nedenle Erim'le sert tartışmalara girdiği ve istifaya kalkıştığı belirtilmektedir. Bu habere İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün imzalı bir tektezip yazısı gönderilmiştir.

Mümtaz Soysal'ın tutuklanması üzerine başyazarlığı üstelenen Muammer Aksoy'un "Yine de Yumurtasız Omlet" başlıklı yazısı nedeniyle sıkıyönetim mahkemesince tutuklanmasının ardından 10. sayıda kaleme aldığı "Okuyucularla Hasbıhal" başlıklı yazısında Bisalman, içinde buldukları bu kritik günlerde devrimci bir dergi çıkartmanın güçlüklerini okurlarla paylaşmaktadır. Kâğıda yapılan zam nedeniyle derginin fiyatını 100 kuruştan 150 kuruşa çıkarttukları için okurdan özür dileyen Bisalman, birçok bayinin "başım belaya girer" kaygısıyla *Ortam*'ı satmadığını bazı bayilere de gerici militanların "satma" diye baskı yaptıklarını belirtmektedir. Bisalman, beş-altı gazetenin ardından en çok satan dergi olmalarına karşın, ilan alamadıkları için de ciddi ekonomik

sıkıntı yaşadıklarını şöyle dile getirmektedir (*Ortam*, 10: 7):

Siz bütün bunların üzerine bir de maddi imkânsızlıktan ötürü eleman çalıştıramamayı, eli kalem tutan sözümlü ona devrimci takımından bazılarının korkudan *Ortam*'a yazı yazmamalarını, arkadaş diye içimize giren MİT ajanlarının çevirdikleri dolapları ekleyin; çıksın vaziyetimizin zerafeti ortaya!

Bisalman, *Ortam*'ın son yıllarda çıkmış sol dergiler içinde en ılımlısı olmasına karşın, basın da bazı kalemşörlerce 'komünistlik'le itham edildiğini ve gammazlandığını belirtmektedir (*Ortam*, 14: 7). Bisalman, "Babıali'de namuslu bir ses daha eksilmesin" diye bu maddi ve manevi yükü üstlendiklerini belirterek okurdan da destek istemektedir (*Ortam*, 10: 7).

Derginin kapatılmasının önemli nedenlerinden biri, özellikle taşrada okurların korkutulmaları ve sindirilmeleri sonucu satışların düşmesidir. Yazarlarının tutuklanıp yargılanmasının, sağcı militanların bayilere ve okurlara yönelik baskılarının yanı sıra son olarak da sıkıyönetim komutanlığı, matbaaya baskı yaparak derginin basılmasını ve dizilmesini engellemiştir. Derginin kapatılma kararı, "Kanun dışı baskıları protesto ediyor ve dergiyi kapatıyoruz" diyerek kapaktan duyurulur.

Bisalman, yaklaşık bir yıl sonra bu kez günlük gazete *Yeni Ortam*'la okuyucuların karşısına çıkmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1971 yılının nisan-kasım ayları arasında toplam 23 sayı yayımlanmasına karşın *Ortam*, basın tarihimizde iz bırakmış bir dergidir. Haftalık bir haber dergisi olarak kimi zaman 70 binlere varan tirajıyla önemli bir boşluğu doldurmuştur. 12 Mart Muhtırası'nın ardından 'Reform Hükümeti' olarak iş başına getirilen Erim Kabinesi, geniş kesimlerdeki reform beklentisini karşılamanın ötesinde 'balyoz harekâtlarıyla' 'insan avı'na çıkmıştır. Birçok gazete ve derginin kapatıldığı o günlerde *Ortam*, gerek okurlar, gerekse mevcut yayın organlarında yazma olanağı bulamayan yazarlar/gazeteciler için önemli bir platform oluşturmuştur. Profesyonel gazeteciliğe adım atan Uğur Mumcu,

Osman Ulagay ve Aydın Engin içinse Ortam bir 'okul'dur. Döneme ve dergiye, derginin mutfağından tanıklık etmiş bir isim olan Aydın Engin, *Ortam*'ın planlanmamış olmasına karşın, bir 'misyon dergisi' olduğunu söylemektedir. Derginin kurucusu ve sahibi Bisalman ise *Ortam*'ı, "İlerici Cephenin dergisi" olarak tanımlamaktadır.

Rejimin muhalifi yazarlar, aydınlar, gazeteciler *Ortam* aracılığıyla geniş halk kitlelerine seslerini duyururken; okurlar da günlük basında bulamadıkları kapsamlı haberleri/yorumları *Ortam*'dan izlemişlerdir.

"Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli bir hükümet"ten bahseden muhtıranın ikinci maddesine dayanarak oluşturulan Erim Hükümetinin ilk işi, anayasa değişikliğidir. *Ortam*, o günün koşullarında belki de bir ilki gerçekleştirerek 'anayasa tartışması' başlatmış ve sayfalarını okurlarına açmış; böylece okurların da sesi olmuştur.

Ortam, TRT'nin özerkliğini kaldırarak siyasi iktidarın borazanı haline getiren, üniversitelerin özerkliğine son veren, Danıştay'ın, Anayasa Mahkemesi'nin, Yüksek Hakimler Kurulu'nun yetkilerini sınırlayan, memur sendikalarını yasaklayan, işçilerin grev hakkını ellerinden alan, basın özgürlüğünü ortadan kaldıran, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan anayasa değişikliklerine karşı çıkmaktadır. Anayasada yapılmak istenen değişikliklerin toplumsal bir gereksinimden kaynaklanmadığını savunan *Ortam*, bu değişikliklerin toplumu geriye götüreceğini belirtmektedir. *Ortam* yazarları, yapılacak değişikliklerle 1961 Anayasası'nın tümüyle ortadan kaldırılacağı görüşündedirler.

Derginin başyazarı Muammer Aksoy, sıkıyönetim makamlarınca tutuklanma pahasına anayasa değişikliklerine karşı çıkmıştır.

Uğur Mumcu, 1961 Anayasası'nın sosyal amaçları ile AP yönetiminin sınıfsal kökeni arasında

uzlaşmaz çelişki bulunduğunu; ulusal temelle-re dayanan sosyal demokrat nitelikteki anayasa ile uluslararası sermaye ve toprak ağalığına dayanan AP iktidarını bağdaştırmanın eşyanın tabiatına aykırı olduğunu vurgulamaktadır.

2 Ağustos 1971 tarihli gazetelerde yayımlanan iş dünyasının 'Amaç ve Görüşlerimiz' başlıklı ilanını "İşadamlarının Muhtırası" olarak gören *Ortam*, "Ekonomik iktidar, siyasi iktidara resti çekti" demektedir. Mumcu'ya göre de bu durum, mali oligarşinin açık bir gövde gösterisidir.

Dergide dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısına dair bu tespitlerin yapılmış olmasına rağmen Bisalman'ın zaman zaman Erim Hükümeti'ni bir 'Reform Kabinesi' olarak gördüğü ve kabineden 'reform' beklentisi içine girdiği gözlenmektedir.

Öte yandan, dönemin önemli siyasi davalarını yakından takip eden *Ortam*, sanıkların savunmalarına da sayfalarca yer ayırmıştır. Böylece *Ortam*; hem yazarların/aydınların, hem okurların, hem de sıkıyönetim mahkemelerince tutuklanıp yargılanmakta olanların sesini kamuoyuna ulaştırma görevi üstlenmiştir. Derginin rejim muhalifi, ilerici ve aydın yazarlarının, kimi zaman dergide yayımlanan yazıları nedeniyle kimi zaman da herhangi bir davanın sanıkları arasına dahil edilerek tutuklandıkları görülmektedir. *Ortam*, işkence konusuna da yer vererek, 'karakolundan işkenceyi kaldıramamış bir düzenin adına hukuk devleti denilemeyeceğine' dikkat çekmiştir.

Başta anayasa değişiklikleri olmak üzere Erim Hükümetinin anti-demokratik uygulamalarına karşı çıkışı, günlük basının ayrıntılı yer vermediği dönemin siyasi duruşmalarına ayırdığı sayfaları, işçilerin toplu sözleşme ve grev hakkını, temel hak ve özgürlükleri savunan yayınlarıyla 12 Mart rejimine muhalif bir dergi olarak *Ortam*, demokrasiden yana bir duruş sergilemiştir.

SON NOTLAR

1. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012
2. 1965'te sol eğilimi gençler tarafından kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), 1969'da Dev-Genç'e dönüştü. 1970'ten sonraki gençlik hareketlerinde ise illegal THKO ve THKP-C öne çıktı.
3. Şubat ayında bir Amerikalı çavuş kaçırılıp, on yedi buçuk saat sonra serbest bırakılırken, 4 Mart'ta da dört Amerikalı kaçırılarak 400 bin dolar fidye istendi. Muhtra'nın ardından nisan ayı içinde önce

işadamı Mete Has ve eniştesi Talip Aksoy, ardından doktor Rahmi Duman'ın 15 yaşındaki oğlu Hakan Duman kaçırıldıktan sonra fidye karşılığı serbest bırakıldılar. 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom kaçırılarak öldürüldü.

4. Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Mühendisleri Sendikası ortaklaşa yayınladıkları bildiriye "Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıldır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz, kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek ancak olağanüstü girişimlerle kurtarılabilir bir duruma sokulmuştur" denmektedir (*Cumhuriyet*, 14.3.1971).

5. İlhan Selçuk'un 27 Nisan'da yayımlanan "Hoş Geldin Tanzimat Kafası" ve 28 Nisan'da yayımlanan "İsa Musa ve Cart Curt Üstüne" başlıklı yazılarından ötürü gazete, Sıkıyönetim Komutanlığınca 10 gün kapatıldı.

6. 1973 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümeti haşhaş ekimi yasağını kaldırdı.

7. "Where The CIA Has Worked" başlıklı yazıda, "1971-Turkey, CIA agents active in enforced resignation of government following military action/ Ordunun girişiminden hemen sonra, hükümetin zorunlu istifasında CIA ajanlarının eylemli katkıları" ifadesi yer almaktadır (Arcayürek: 1985, s.140-142)

8. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

9. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

10. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

11. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

12. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

13. İlhan Selçuk'un yazıları nedeniyle gazetenin 10 gün kapatılması ve özel sektörün reklam boykotu üzerine Nadir Nadi'nin yönetim kurulu üyesi kızkardeşleri Leyla Uşaklıgil ve Nilüfer Nun, gazetenin izlediği yolu onaylamadıklarını belirterek şirketi olağanüstü toplantıya çağırıldılar. Nadi'nin siyasal tutumu nedeniyle gazetenin çöküntüye girdiği gerekçesiyle yönetim kurulunda değişikliğe gidilince Nadi, önce izne ayrıldı daha sonra da istifa etti. Nadi'nin istifasıyla birlikte tasfiyeler de başladı. Cumhuriyet'te yaşanan bu değişimi Oktay Akbal, Atatürk devrimlerini savunan, çağdaşlığa, halkçılığa, laikliğe, ilerici görüş ve düşüncelere açık gazetenin 12 Mart'ın getirdiği gerici havayı benimsemesi olarak yorumlamaktadır. Nadi, bir yıl sonra 1972 yılının ağustos ayında gazetesine dönebildi (Köktener: 2004, s.115-122).

14. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

15. İlk sayının kapağında Başbakan Erim'in fotoğrafı "Erim'in gözbebekleri" ifadesiyle birlikte yer almaktadır. Erim'in gözlük camlarına ise Sadi Koçtaş ve Atilla Karaosmanoğlu yerleştirilmiştir.

16. Aralarında Vehbi Koç, Sakıp Sabancı, Nejat Eczacıbaşı, Ali Rıza Çarmıklı, Necmi Komili, Osman Boyner, İbrahim Bodur, Asım Kocabıyık gibi isimlerin yer aldığı 86 sanayici ve işadamı biraraya gelerek Türk Sanayici ve İşadamları Derneğini (TÜSİAD) kurduklarını 2 Ağustos 1971'de gazetelere verdikleri ilanla kamuoyuna duyururlar. "Türkiye'nin demokratik ve planlı bir yoldan kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına hizmet etmek amacı ile" kurdukları bu derneğin amaç ve görüşlerini kamuoyuyla paylaşan sanayi burjuvazisinin temsilcileri, "Hür teşebbüsün iktisadi hayatın dayanağı ve demokratik rejimin teminatı olduğu" görüşündedirler. Karma ekonomik düzenin yürütülebilmesi için gerekli koşulların sağlanmasını isteyen işadamları, dokuz maddede topladıkları görüş ve isteklerini 'Özgürlük kutsaldır' sloganıyla bitirmektedirler (*Cumhuriyet*, 2.8.1971).

17. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

18. Gezmiş ve arkadaşlarının davasında beklenmedik savunmalar yapıldı. (No: 1)

Sıkıyönetim mahkemelerinde bu hafta. (No: 7)

İrfan Uçar yapılan işkenceleri anlattı. (No: 12)

En kalabalık sanıklı davaya başlandı. (No: 12)

TİP sanık sandalyesinde. (*Ortam*, No: 13)

Sarp Kuray ve arkadaşları ilginç savunmalar yaptılar. (No: 13)

- Mahir Çayan ve arkadaşlarının davasına başlandı. (No: 13)
 Boran TİP'i savundu. (No: 14)
 Çayan'ın davası hadiselî geçti. (No: 14)
 Çayan davasında yine işkenceler konu edildi. (No: 15)
 Yargıç ile sanıklar bir muhbir tanığı terletti. (No: 16)
 Sanık-Tanık mücadelesi. (No: 17)
 Solmazer dosyası ve tanıklar. (No: 18)
 Gezmiş ve arkadaşlarının savunması. (No: 19)
 TKP sanıkları yargılanıyor. (Yeni Ortam, No: 1)
 TKP sanıkları ifade vermeye devam ettiler. (No: 2)
 THKC sanıkları ortak savunma yaptılar. (No: 3)
19. Başbakan Erim'in taktiği. (No: 5)
 Anayasa üstünde pazarlıklar. (No: 6)
 Cumhuriyet gazetesinde sessiz bir darbe oldu. (No: 7)
 TRT Yönetim Kurulu'nun en gürültülü toplantısı. (No: 11)
 Son brifingler ve İnönü'nün direnişi. (No: 12)
 Başkentte günün konusu yine Anayasa değişikliği.(No: 13)
 Bu defa günün konusu seçim kanunu. (No: 14)
 Bomba yakında patlıyor: Demirel'e hesap sorulacak.(No: 15)
 Paşasal davranışlar. (No: 15)
 Anadolu Ajansı'nın macerası tekrar günün konusu oldu. (No: 15)
 Demirel yine parmak hesabına sığındı. (No: 3)
20. Arçelik ve Magirus'ta sözleşme imzalandı. (No: 1)
 44 işyerinden 10.235 işçi atıldı. (No: 1)
 Uni Royal grevi 79. günde sona erdi. (No: 1)
 İşçi liderleri düzenlenen kara listeye işsiz kalıyor. (No: 2)
 1300 işçi Profilo fabrikasında greve başladı. (No: 2)
 Kapıcılar sigorta kapsamına girdiler (No: 2)
 140 gün süren Pertriks grevi sona erdi.(No: 3)
 Pirelli'de direniş bitti. (No: 3)
 Toplu halde işçi çıkarmaları hızlandı. (No: 5)
 Ünilever'de toplu sözleşme.(No: 5)
 DDY grevi yine ertelendi. (No: 6)
 5 bin işçi greve gidiyor. (No: 6)
 Kundura işçileri ve kötü çalışma şartları. (No: 6)
 Sendika seçmede işçiler referandum istiyor. (No: 7)
 Demiryolları uyuşmazlığı kritik safhada. (No: 10)
 Memur sendikaları direniş kararı aldı. (No: 13)
 12 milyon kişi SSK'dan yararlanamıyor.(No: 14)
 Maden-İş'in kongresine tebrik yağdı.(No: 16)
21. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012
 22. Aydın Engin ile görüşme, 13.3.2012

KAYNAKLAR

- 12 Mart 1971'de Ne Olmuştu? (March 11, 2008). Retrieved February 4, 2012 from bianet.org/bianet/bianet/105503-12-mart-1971de-ne-olmustu
- Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Altan, M. (2001). *Darbelerin Ekonomisi*. İstanbul: İyidam Yayıncılık
- Arcayürek, C.(1985). *Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Birand, M.A., DüNDAR, C., ÇAPLI, B. (2008): *12 Mart- İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. İstanbul: İmge Kitabevi
- Cem, İ. (1973). *12 Mart (Yazılar)*. İstanbul: Cem Yayınevi

Cumhuriyet (1971 January, February, March, May, August)

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi- 1951'den Günümüze*. İstanbul: İmge Yayınevi

Engin, A. (13.3.2012) Yüzyüze görüşme

Eroğul, C. (1998). *Çok Partili Düzenin Kuruluşu (1945-1970)*. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (Edited by). *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları

Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi*. İstanbul: Milliyet Yayınları

Hürriyet (1971 January, February, March, April)

Kabacalı, A. (1999). *Türk Basınında Demokrasi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri

Keyder, Ç. (1998). *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (Edited by). *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları

Köktener, A. (2004). *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Milliyet (1971 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, 1976 Mart)

Ortam/Yeni Ortam (March 1971- November 1971)

Özgüden, D. (2010). *Vatansız Gazeteci*. İstanbul: Belge Yayınları